

Sally Boyd

Professor, FD.

Institut för Lingvistik, Göteborgs Universitet.

sally@ling.gu.se

Leena Huss

FD Docent (i finsk-ugriska språk).

Centrum för multietnisk forskning, Uppsala Universitet.

leena.huss@multietn.uu.se

Språkplanering för svenska i Sverige: några kritiska synpunkter

Språkplanering var länge en verksamhet som genomfördes företrädesvis inom nyblivna stater för att reglera flerspråkigheten i dessa länder och relationerna till tidigare kolonialmaktens språk. På senare tid har dock många gamla nationalstater som under större delen av sin historia haft en implicit enspråkig politik, nu velat formulera en explicit språkpolitik. Bakgrunden till denna utveckling är bland annat den snabba utbredningen av engelska som världsspråk, den ökande språkliga mångfalden som följer av efterkrigstidens invandring till dessa stater, och högre krav på språkbehärskning på ländernas arbetsmarknader. Frankrike, USA och Sverige är några av de länder som nyligen gett eller överväger att ge sitt nationella majoritetsspråk en starkare officiell ställning, framförallt som svar på dessa globala utvecklingstendenser. Denna artikel tittar närmare på det svenska förslaget till ett handlingsprogram för svenska språket (SOU 2002:27), som publicerades i april 2002 och remissbehandlades under sommaren därefter¹.

Kommittén för svenska språkets betänkande *Mål i mun* (SOU 2002: 27) har haft som ambition att ta ett brett grepp om språksituationen i Sverige som helhet, inte bara vad gäller svenskans ställning i landet. Texten, som omfattar nästan 600 sidor plus bilagor, behandlar inte bara majoritetsspråket svenska, utan även svenska som andraspråk, övriga nordiska språk, dialekter och sociolekter, minoritetsspråk, invandrarspråk, funktionshinder språkbehov och främmande språk. Det är glädjande att en mängd språkfrågor på detta sätt lyfts fram och att alla människors 'rätt till språk' slås fast. Det är också utomordentligt viktigt att formulera en ny språkpolitik för Sverige, anser vi. Vi vill dock här nedan visa att kommitténs arbete ofta har gått ut på att beskriva den

språkliga situationen i Sverige i all dess mångfald samtidigt som åtgärderna som föreslås för det mesta är inriktade på att stärka svenskan. Detta leder till att vissa av förslagen i betänkandet t o m kan ha negativa effekter på andra kategorier av språk och varieteter än just det standardiserade, normerade majoritetsspråket som nu även officiellt föreslås bli 'huvudspråk' i Sverige.

Utredningens mål

Kommittén uttrycker målsättningen med språkpolitiken i tre punkter (s. 22):

- Svenskan skall vara ett komplett och samhällsbärande språk
- Den offentliga svenskan skall vara korrekt och välfungerande
- Alla skall ha rätt till språk: svenska, modersmål och främmande språk

Att svenskan ska vara 'komplett och samhällsbärande' innebär enligt kommittén (s. 419) att svenska ska kunna „brukas inom alla domäner där vi som bor i Sverige önskar kunna använda det“. M a o att man inte ska behöva använda ett annat språk än svenska i en domän om man inte vill det. Om man menar allvar med denna förklaring, skulle svenskan och dess modersmålstalare på detta sätt få en särställning i Sverige, eftersom ingen annan språkgrupp skulle få samma rätt att bruka 'sitt' språk överallt. Vi menar inte att det vore realistiskt att kräva samma rättighet för personer med andra modersmål (förutom de rättigheter som finns för de officiella minoritetsspråken i norra Sverige), men vi anser att fler åtgärder borde ha föreslagits för att minska snarare än öka den språkliga ojämlikheten i Sverige. En rätt att bruka svenska överallt kan i vissa fall få olyckliga konsekvenser och komma i konflikt med andra rättigheter som Sverige har förbundit sig att ge sina språkliga minoriteter. Ska till exempel en svenskspråkig kommunal tjänsteman i Kiruna kunna åberopa denna rätt när hon eller han kommunicerar med en kund som föredrar att tala samiska? Ska en student kunna åberopa denna rättighet och få all kurslitteratur på universitetet på svenska?

Den andra målsättningen är också problematisk, eftersom det är oklart vad som exakt menas med 'korrekt' och 'välfungerande'. De flesta språkvetare är överens om att dessa egenskaper har en innebörd bara i ett specifikt språkligt sammanhang. Vad som är korrekt i en kvällstidning, kan vara inkorrekt i en vetenskaplig tidskrift eller en roman. Vad som är välfungerande för en jurist, kan vara onödigt krångligt i ett vardagligt sammanhang. Domänerna som diskuteras i den motsvarande delen av betänkandet omfattar massmedier, offentlig förvaltning och informationsteknologi. Det huvudsakliga målet borde vara att främja användningen av en klar och begriplig, snarare än en 'korrekt' svenska i dessa domäner. Vi är oroade över att formuleringen med 'korrekt' skulle kunna missbrukas för att utesluta personer med andra modersmål från anställningar inom offentlig förvaltning som exempelvis journalister, lärare, läkare, jurister, psykologer socialarbetare och it-utvecklare. Betänkandet refererar studier som visar att det redan

är svårt för personer med utländsk bakgrund, inklusive akademiker, att bedömas vara kvalificerade för anställning p g a utländsk brytning (s. 175-176).

Det tredje målet lyder: „Alla skall ha rätt till språk: svenska, modersmål och främmande språk“. Vi tolkar detta som att språklig mångfald är ett önskat mål i det svenska samhället. Denna mångfald är dock ojämlik, och även om det ska gälla 'alla', blir villkoren olika för de med andra modersmål än svenska. Allas rätt till *svenska* språket (s. 417) är „den viktigaste aspekten på målet“ och meningen är att „alla skall ges möjlighet att lära sig så mycket svenska att man kan hävda sig i samhället.“ Allas rätt till modersmålet „bör också understrykas“² (s. 418). När det gäller modersmålet formuleras målsättningen mycket blygsammare: att „alla ... skall ha möjlighet att utveckla sitt modersmål“, och det anges inget specifikt slutmål för modersmålskunskaperna som fallet är med svenskan. För svenskar med svenska som modersmål blir denna målsättning överflödigt, eftersom den uttrycks redan mycket starkare och konkretare i första målsättningen. Dessutom verkar inte kommittén anse att språkvården ska ta något större ansvar för målsättningen vad gäller andra modersmål, förutom att till exempel samla in uppgifter om hur många barn som deltar i modersmålsundervisningen (s. 418). Här som på flera andra ställen i betänkandet kunde kommittén ha tagit en mycket offensivare ställning för tvåspråkig utbildning.

Betoningen i betänkandet även på andra ställen ligger klart på att svenskan i alla dess former - som modersmål, andraspråk eller regional varietet - ska skyddas mot „andra språk, speciellt engelskan“ vilkas inflytande har stärkts „inom vissa funktionsområden“ och „såväl internationellt som nationellt“ (s. 465). Eftersom det också talas om „andra språk“ och inte enbart engelska, vore det här viktigt att specificera vilka andra språk som anses hota svenskan, inte minst för att utesluta att vissa invandrar- eller minoritetsspråk börjar betraktas som hot mot svenskan. Språklig mångfald uppges på s. 21 som ett av skälen till att utredningen har gjorts; därför är det inte så långsökt att dra slutsatsen att andra språk än engelska kan hota svenska.

Modersmålen (= invandrar- och minoritetsspråk) behandlas oftast separat i betänkandet och förslagen för att garantera deras överlevnad är få och svagare formulerade än motsvarande för svenska. Som bekant betraktas numera minoritetsspråkets roll i skolutbildningen som avgörande för språkets framtid. Men när förslag om minoritetsspråk och skolan diskuteras i betänkandet ligger fokuset så gott som helt på modersmålsundervisningen, d v s enskilda lektioner i ett modersmål i en för övrigt helt svensk-språkig skola.

Den nya språklagen

På sidan 470 föreslås en författningstext vars första paragraf lyder: „Det svenska språket

är huvudspråk i Sverige och landets officiella språk i internationella sammanhang.“ Valet av termen ‘huvudspråk’ diskuteras kort i betänkandet. Det nämns att ‘huvudspråk’ används i stället för ‘officiellt språk’ därför att det finns tre nationella minoritetsspråk som numera också kan betraktas som officiella³.

Användningen av termen ‘huvudspråk’ i den föreslagna författningstexten är olycklig eftersom det ligger en klar värdering i denna term. Det sägs att det bara finns ett ‘huvudspråk’ i Sverige bland många andra språk. Om det kallas ‘huvudspråk’ därför att det talas av den stora majoriteten av invånarna verkar det egendomligt att det skulle behövas en författningstilläg för att bekräfta detta. Om det kallas för ‘huvudspråk’ därför att det är viktigt, eller viktigare än de övriga språken i landet, kan den nya författningstexten komma att utnyttjas som argument mot försök att bevara och utveckla de andra modersmålen i Sverige. Att svenskan nu anses vara ett hotat språk i kombination med att den får en lagstadgad ställning som ‘huvudspråk’ i landet skulle kunna leda till resonemang av typ „Visst är det viktigt med minoritetsspråken men nu när vårt eget språk, landets huvudspråk, är i fara, ska vi väl först se till att svenskan stärks!“ Den svenska mediediskussionen om språktest för medborgarskap som under valhösten 2002 föreslogs av Folkpartiet Liberalerna har visat hur lätt en stark fokusering på svenska kan starta en opinionsstorm med en klart assimilatorisk underström.

Den andra delen av första paragrafen i författningstexten gäller svenska som landets officiella språk i internationella sammanhang. Det föreslås att svenskans ställning som officiellt språk ska fastslås „i internationella sammanhang, t.ex. inom EU och i det nordiska samarbetet“ (s. 469). Man antyder alltså att det även existerar andra sådana sammanhang trots att det inte torde finnas många andra där svenskan är gångbar. Dessutom är också de två exemplen ovan något problematiska. Den officiella språkpolitiken inom EU är under ständig diskussion och det finns ingen garanti för att den nuvarande situationen kommer att bestå i all framtid, d v s att alla medlemsstaters nationella språk ska kunna användas i EU-samarbetet. Svenska och andra mindre arbetsspråk används redan nu bara i vissa sammanhang. Risken är stor, när antalet medlemsländer ökar, att de används än mindre. Frågan är i vilken utsträckning Sverige genom egen språklagsstiftning kan påverka denna glidning mot större dominans av ett fåtal arbetsspråk, även om detta vore önskvärt.

När det gäller det nordiska samarbetet kan förespråkandet av svenskan som landets officiella språk också vara problematiskt. De tre nationella minoritetsspråken finska, meänkieli och samiska används idag ofta som officiella språk i gränsöverskridande kontakter med talare av dessa språk. Främjandet av detta slags kontakter mellan talare av samma eller närliggande minoritetsspråk är också en viktig förpliktelse enligt de två Europarådskonventioner som Sverige nyligen har ratificerat. Att stifta en lag som gör

svenskan till Sveriges officiella språk i sådana sammanhang skulle klart strida mot andan i dessa konventioner.

Den andra paragrafen i den föreslagna författningstexten lyder: „De som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet använda klar och begriplig svenska.“ Detta är antagligen avsett att uppmuntra det lovvärda arbete som siktar mot ett officiellt språk som är klart och begripligt även för icke-experter. Detta arbete gynnar personer som har andra modersmål än svenska minst lika mycket som svenska modersmålstalare i deras roll som *receptiva* deltagare i kommunikation. Men det kan missbrukas för att utesluta samma personer i roller som talare och skribenter i officiella domäner, eftersom deras förmåga att producera „klar och begriplig svenska“ kan ifrågasättas.

Det är dessutom oklart varför det måste specificeras i § 2 att språket som används i offentlig administration ska vara just svenska. Som nämnades ovan, har talare av tre minoritetsspråk, finska, meänkieli och samiska, redan en lagstadgad rättighet att använda dessa språk i offentliga sammanhang i ett antal kommuner i Sverige. Dessutom vill säkert myndigheter som exempelvis universitet fritt kunna bestämma över språkvalet i vissa sammanhang, t.ex. på internationella konferenser, disputationer och gästföreläsningar. I en sammanställning av remissvaren på *Mål i mun*⁴ konstateras, att „[f]örslaget om en lag som reglerar det svenska språkets ställning är det förslag i betänkandet som fått flest remissinstanser att lämna avstyrkanden“ (s. 135). En tredjedel av instanserna avstyrker eller är tveksamma till lagförslaget eller delar av det. Det verkar som om språklagen är något som man borde diskutera mycket grundligare än vad som hittills har gjorts.

Till slut

Vi anser det positivt att Sverige formulerar en språkpolitik som inte bara gäller korpusplanering (ord, stavning och grammatik), utan även statusplanering (användningen av olika språk inom landet). Behovet av statusplanering är en naturlig följd av att landet nu på allvar börjat betrakta sig själv som ett mångspråkigt samhälle. Erkännandet av de historiska minoritetsspråken var ett viktigt steg framåt i denna process. Det är även lovvärt att kommittén försökt bredda bilden av språksituationen i landet. Rapporten är en guldgruva av viktig och intressant information och många av förslagen är positiva. Vi känner samtidigt att vi måste påpeka att kommittén ändå har ramlat i en del fallgropar genom att stundtals utgå från ett oreflekterat majoritetsperspektiv. Det är kännetecknande för rapporten att andra språk och varieteter än standardiserad svenska behandlas i särskilda avsnitt och kapitel, vilket gör det lättare att i övriga avsnitt 'glömma bort' Sveriges språkliga mångfald. Samtidigt blir vissa likheter mellan exempelvis dialekter och minoritetsspråk, eller mellan svenskan i en internationell kontext och

invandrarspråken i Sverige, undångömda. Genom att garantera en stark position för svenska riskerar kommittén att ta ett steg tillbaka i arbetet mot en större språklig jämlikhet i Sverige. Vi tror inte att detta var avsikten.

Noter

1 Denna artikel är en något förkortad och omarbetad version av en artikel i Språkvård 1/2003.

2 Formuleringen med 'bör' är på svenska betydligt svagare än formuleringen med 'skall'.

3 Enligt särskilda språklagar kan enskilda personer begära service hos myndigheter samt barn- och äldreomsorg på finska, meänkieli och samiska i ett antal nordsvenska kommuner. De övriga nationella minoritetsspråken jiddisch och romani ska också främjas men deras talare har inte motsvarande lagstadgade rättigheter att använda sina språk.

4 http://kultur.regeringen.se/propositionermm/sou/pdf/remissam_sou2002_27.pdf

Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. (SOU 2002:27). Betänkande av Kommittén för svenska språket. Stockholm. Även: www.regeringen.se/propositioner/sou

Litteratur

Boyd, Sally & Leena Huss: Mål i mun och språklig mångfald. i: Språkvård 1/2003: 28-34.